

BARBARA BONAR CHR (Kraków)

orcid.org/0000-0003-0625-4477

MARCIN A. KLEMENSKI (Kraków)

orcid.org/0000-0001-8529-4762

KORESPONDENCJA JÓZEFA SEBASTIANA PELCZARA DO STANISŁAWA TOMKOWICZA Z LAT 1886–1916 ZE ZBIORÓW BIBLIOTEKI NAUKOWEJ PAU I PAN W KRAKOWIE

Abstract

BISHOP JÓZEF SEBASTIAN PELCZAR'S LETTERS OF 1886–1916 TO STANISŁAW TOMKOWICZ FROM THE COLLECTION OF THE SCIENTIFIC LIBRARY OF THE POLISH ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES AND THE POLISH ACADEMY OF SCIENCES IN CRACOW

In the Scientific Library of the Polish Academy of Arts and Sciences and the Polish Academy of Sciences in Cracow there are rich collections of correspondence of famous people, including those connected with Przemyśl. In this paper the authors analyze 12 letters of Bishop Józef Sebastian Pelczar to Stanisław Tomkowicz of the years 1886–1916. They concern various matters: from religious art to the maintenance works in the Przemyśl Cathedral to political matters. They are a valuable testimony to the extensive interests of the Przemyśl Bishop.

Keywords: Cracow, Przemyśl, Józef Sebastian Pelczar, Stanisław Tomkowicz, art history, St Luke's Society in Cracow

Słowa kluczowe: Kraków, Przemyśl, Józef Sebastian Pelczar, Stanisław Tomkowicz, historia sztuki, Towarzystwo św. Łukasza w Krakowie

Na przełomie XIX i XX w. na terenie Galicji działali biskupi, którzy swoją aktywnością odcisnęli mocne piętno na powierzonych im diecezjach. Mowa tu o arcybiskupie lwowskim Józefie Bilczewskim, biskupie przemyskim Józefie Sebastianie Pelczarze i biskupie krakowskim Janie Puzynie. Zasłużyli się oni dla rozwoju swych diecezji – za ich rządów powstawały nowe parafie, obiekty użyteczności publicznej (jak szpitale, ochronki czy stowarzyszenia). Ich szeroka działalność duszpastersko-naukowa i charytatywna wciąż jest inspiracją dla kolejnych badań naukowych.

W niniejszym artykule, w formie edycji źródłowej, przedstawiona zostanie korespondencja Józefa Sebastiana Pelczara ze Stanisławem Tomkowiczem. Warto tu wspomnieć sylwetkę biskupa przemyskiego. Urodził się 17 I 1842 r. w Korczynie, był uczniem tamtejszej szkoły ludowej oraz gimnazjów w Rzeszowie i w Przemyślu, gdzie w 1860 r. zdał maturę. W tym samym roku wstąpił do Seminarium Duchownego w Przemyślu i 17 VII 1864 r. uzyskał święcenia kapłańskie od ówczesnego biskupa przemyskiego Antoniego Manastyrskiego¹. Krótko był wikariuszem w Samborze. W roku 1866 wysłano go do Rzymu, gdzie studiował w Collegium Romanum i w Instytucie św. Apolinarego, tam też uzyskał tytuł doktora teologii². Po powrocie został wikariuszem w parafii Wojutyce koło Sambora, a w 1869 r. wykładowcą w przemyskim seminarium³. Od r. 1877 mieszkał w Krakowie, był tu profesorem na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego⁴; zyskując szacunek innych, pełnił funkcję dziekana tegoż wydziału, a w latach 1882–1883 rektora uniwersytetu⁵. W 1894 r. założył Zgromadzenie Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego (sercanek)⁶. W 1899 r. mianowany został biskupem pomocniczym przemyskim i tytularnym Miletopolis, rok później biskupem ordynariuszem przemyskim. Funkcję tę sprawował nieprzerwanie, mimo trudnego czasu I wojny światowej, aż do swej śmierci 28 III 1924 r.⁷ W latach 1954–1957 toczył się jego proces beatyfikacyjny na poziomie diecezji, 18 II 1989 r. promulgowano dekret o heroicznosci jego cnót. Beatyfikowany został 2 VI 1991 r., a kanonizowany 18 V 2003 r.⁸

Ważną osobistością był też adresat listów Pelczara. Stanisław Tomkowicz urodził się 27 V 1850 r. w Krakowie, był wnukiem Franciszka Wężyka (fundatora obecnej siedziby Polskiej Akademii Umiejętności). Ukończył krakowskie Gimnazjum św. Anny, studiował na Uniwersytetach w Krakowie, Berlinie i w Lipsku, zaś w 1874 r. uzyskał doktorat na podstawie pracy *Barbara Radziwiłłówna*

¹ J.S. Pelczar, *Mój życiorys*, w: *Święty Józef Sebastian Pelczar (1842–1924). Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego i biskup przemyski*, red. A. Kubiś, Kraków 2005, s. 25–26. Biogramy Pelczara zob.: K.M. Kasperkiewicz, *Józef Sebastian Pelczar*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2008, kol. 159–160; T. Śliwa, *Pelczar Józef Sebastian*, w: PSB, t. 25, 1980, s. 547–550; H.E. Wyczawski, *Józef Sebastian Pelczar*, w: *Polski słownik teologów katolickich*, Warszawa 1982, s. 335–346; T. Śliwa, *Arcybiskupi i biskupi przemyscy. Słownik biograficzny*, Przemyśl–Rzeszów 2021, s. 212–225.

² J.S. Pelczar, *op. cit.*, s. 39–42.

³ T. Śliwa, *Pelczar Józef Sebastian...*, s. 547.

⁴ J.S. Pelczar, *op. cit.*, s. 50–53.

⁵ U. Perkowska, *Działalność uniwersytecka ks. Józefa Sebastiana Pelczara w Krakowie*, w: *Święty Józef Sebastian Pelczar (1842–1924)...*, s. 477–490.

⁶ J.S. Pelczar, *op. cit.*, s. 72–73.

⁷ M. Kras, *Rys biograficzny ks. bpa Józefa Sebastiana Pelczara*, „Nasza Przeszłość” 1968, nr 29, s. 16–19.

⁸ K.M. Kasperkiewicz, *Proces beatyfikacyjny i kanonizacyjny biskupa Józefa Sebastiana Pelczara*, w: *Święty Józef Sebastian Pelczar (1842–1924)...*, s. 393–402.

u historyków w rzeczywistości i w poezji⁹. W tym samym roku stał się członkiem Komisji do Badania Historii Sztuki Akademii Umiejętności, gdzie bardzo aktywnie działał, będąc w latach 1882–1892 jej sekretarzem¹⁰. W międzyczasie udzielał się w Towarzystwie św. Łukasza, był redaktorem organu stowarzyszenia „Przyjaciel Sztuki Kościelnej”¹¹. Od 1886 r. brał udział w dyskusjach nad formą państwowej ochrony w Galicji, dzięki temu w latach 1887–1895 był rządowym c.k. konserwatorem zabytków w IV Okręgu Galicji Zachodniej (powiaty krośnieński, jasielski, gorlicki, grybowski, limanowski i nowotarski). Rozpoczął pionierskie prace nad inwentaryzacją zabytków. Był jednym z nadzorujących prace konserwatorskie w kościele Mariackim w Krakowie, a także na wzgórzu wawelskim. Po śmierci Józefa Łepkowskiego w 1894 r. objął stanowisko c.k. konserwatora Krakowa i powiatu krakowskiego, które sprawował do 1914 r.¹² Również w 1894 r. mianowany został członkiem korespondentem Akademii Umiejętności (od 1908 r. był jej członkiem czynnym)¹³. W 1896 r. współzakładał Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa¹⁴. Zmarł w Krakowie 11 III 1933 r., pochowany został na cmentarzu Rakowickim¹⁵.

Dotychczas niewiele listów J.S. Pelczara doczekało się swojej publikacji. W 1968 r. ukazał się wybór listów w „Naszej Przeszłości” opracowany przez s. Modestę Kras¹⁶. W 2005 r. ks. Józef Wołczański wydał listy wysłane do arcybiskupa lwowskiego św. Józefa Bilczewskiego¹⁷. Zaś ks. Wojciech Mleczo CR opublikował fragmenty listów biskupa przemyskiego zachowane w rzymskim archiwum księży zmartwychwstańców¹⁸. Tym bardziej ważne jest, aby wydawać pozostałe listy Pelczara, by ukazać wszechstronność działalności tego niezwykłego

⁹ T. Łopatkiewicz, *Tomkowicz Stanisław (1850–1933)*, w: *Słownik biograficzny twórców oświaty i kultury XIX i XX wieku Polski Południowo-Wschodniej*, red. A. Meissner, K. Szmyd, Rzeszów 2011, s. 431–432. Inne biogramy Tomkowicza zob.: M. Rożek, *Stanisław Tomkowicz (1850–1933)*, w: *Ludzie, którzy umiłowali Kraków. Założyciele Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa*, red. W. Bieńkowski, Kraków 1997, s. 191–197; A. Gaczoł, *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, Poznań 2006, s. 268–270.

¹⁰ T. Łopatkiewicz, *op. cit.*, s. 431–432.

¹¹ Celem Towarzystwa św. Łukasza było podniesienie wśród kleru świadomości artystycznej; realizowano te działania poprzez propagowanie dobrych praktyk w piśmie „Przyjaciel Sztuki Kościelnej”. Zob. J. Wolańska, *Towarzystwo Świętego Łukasza w Krakowie i „Przyjaciel Sztuki Kościelnej”*, w: W. Bałus, E. Mikołajska, J. Urban, J. Wolańska, *Sztuka sakralna Krakowa w wieku XIX*, cz. 1, Kraków 2004, s. 39–87.

¹² T. Łopatkiewicz, *op. cit.*, s. 431.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Listy do osób świeckich*, oprac. M. Kras, „Nasza Przeszłość” 1968, nr 29, s. 118–128; *Listy do osób duchownych*, oprac. M. Kras, „Nasza Przeszłość” 1968, nr 29, s. 130–210.

¹⁷ *Listy biskupa Józefa Sebastiana Pelczara do arcybiskupa Józefa Bilczewskiego z lat 1898–1923*, oprac. J. Wołczański, w: *Święty Józef Sebastian Pelczar (1842–1924)...*, s. 207–358.

¹⁸ W. Mleczo, *Listy św. Józefa Sebastiana Pelczara w rzymskim archiwum zmartwychwstańców*, „Zeszyty Historyczno-Teologiczne” 2013, nr 19, s. 133–152.

kapłana.

Zachowana korespondencja biskupa Pelczara z Tomkowiczem pochodzi ze zbiorów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie, z teczki opatrzonej sygnaturą 1990. Sygnatura ta pod tytułem *Korespondencja Stanisława Tomkowicza* zawiera przede wszystkim zbiór listów różnych nadawców skierowanych do Tomkowicza w latach 1875–1932. Listy te trafiły do zbiorów BN PAU i PAN w Krakowie za sprawą spadkobierców Tomkowicza i są one częścią większej całości – zbioru korespondencji konserwatora obejmującej sygnatury 1975–2001 i zawartej w 27 teczkach. Zbiór ten został wstępnie opracowany przez Alojzego Preissnera w 1957 r., zaś w formie katalogu drukowanego w 1962 r.¹⁹

Publikowany niewielki zbiorek listów obejmuje lata od ok. 1883 do 1916 r. Trzy pierwsze pochodzą sprzed nominacji biskupiej ks. Pelczara, pozostałe zaś są z okresu jego posługi biskupiej w Przemyślu. Niestety nie zachowały się odpowiedzi S. Tomkowicza²⁰. Jest to pierwsza pełna edycja korespondencji J.S. Pelczara do Tomkowicza, wcześniej w literaturze opublikowano tylko sześć listów. Obecna edycja przynosi kolejne sześć listów nieznanych wcześniej²¹. Wszystkie ich kopie znajdują się w Archiwum Głównym ss. Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego w Krakowie.

Dla pełności obrazu warto dodać, że nie są to jedyne listy biskupa przemyskiego zachowane w zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie. Znaleźć można listy do Kazimierza Ostrowskiego²², Zygmunta Lasockiego²³, Ericha Dillera²⁴, ks. Jana Fijałka²⁵, Jerzego Kieszkowskiego²⁶, Henryka Kieszkowskiego²⁷, Józefy z Gąsiorowskich Langie²⁸ i do rodziny Mycielskich²⁹. Oprócz tego zachowały się wycinki, notatki biograficzne czy papiery Wydziału Teologicznego sygnowane przez Pelczara³⁰.

Na podstawie edytowanych listów można dokonać kilku istotnych spostrzeżeń. Początki znajomości ks. Pelczara z Tomkowiczem możemy datować na ok.

¹⁹ A. Preissner, *Korespondencja Stanisława Tomkowicza. Materiały do katalogu rękopisów Biblioteki PAN w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1957, nr 3, s. 347–382; *Katalog rękopisów. Sygnatury 1181–2148*, oprac. Z. Jabłoński, A. Preissner, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962.

²⁰ Informację uzyskano dzięki uprzejmości s. Remigii SSCJ z archiwum ss. sercanek w Krakowie.

²¹ Dotychczas drukiem zostały wydane listy, opatrzone w tej edycji numerami 1, 2, 3, 5, 8 i 11. Zob. *Listy do osób świeckich...*, s. 121–124.

²² Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (dalej: BN PAU i PAN), sygn. 3568, k. 30 (1, 1913).

²³ BN PAU i PAN, sygn. 4061, k. 26–31 (4, 1914–1919). Przy tym zachowane są bruliony odpowiedzi Lasockiego do bpa Pelczara: sygn. 4072, k. 82–89 (4, 1913–1917 i b.d.).

²⁴ BN PAU i PAN, sygn. 4080, k. 1 (1, 1917).

²⁵ BN PAU i PAN, sygn. 4691, t. 2, k. 47–51 (3, 1892–1916).

²⁶ BN PAU i PAN, sygn. 6425, k. 15–16 (1, 1910).

²⁷ BN PAU i PAN, sygn. 7391, k. 29–30 (1, b.d.).

²⁸ BN PAU i PAN, sygn. 7490, k. 29–30 (1, 1901).

²⁹ BN PAU i PAN, sygn. 8105, k. 75 (1, 1901).

³⁰ BN PAU i PAN, sygn. 2159, t. 15, 3248, 4696; t. 1, 4702; t. 2, 4714; t. 8, 4843, 5059, 5338, 5437.

1883 r., kiedy to Tomkowicz aktywnie udzielał się w Towarzystwie św. Łukasza, zaś ks. Pelczar był wykładowcą na Wydziale Teologii UJ. Pierwsza wiadomość Pelczara pochodzi z okresu konserwacji malowideł w kościele oo. franciszkanów – miał bronić ówczesnego gwardiana o. Tomasza Zakrzewskiego przed krytyką ówczesnych prac³¹. Obrona ta wynikała z tego, iż Pelczar od r. 1877 mieszkał w klasztorze oo. franciszkanów³² i znał dobrze ich problemy związane z pracami związanymi z odbudową zabudowań klasztornych. Ks. Pelczar również udzielał się w Towarzystwie św. Łukasza, w 1886 r. pełnił obowiązki jej prezesa – prawdopodobnie za jego sprawą S. Tomkowicza obrano honorowym członkiem tegoż Towarzystwa.

Znajomość zawarta na polu sztuki kościelnej została spożytkowana przez Pelczara w okresie jego rządów jako biskupa przemyskiego. Mianowicie w 1902 r. zaprosił krakowskiego konserwatora na odebranie prac konserwatorskich prowadzonych ówczynie przy katedrze przemyskiej³³. W okresie I wojny światowej szukał natomiast protekcji u niego, by uratować przed rekwizycją miedziany dach katedry³⁴. Ponadto protestował przeciwko temu, aby z Krakowa były wysyłane dzieła sztuki na wystawę organizowaną w Rzymie przez ówczesnego burmistrza Rzymu Ernesta Nathana³⁵, który był znanym antyklerykałem i przeciwnikiem Kościoła katolickiego. Wystawa ta była organizowana z okazji 40-lecia zjednoczenia Włoch³⁶.

Dodatkowo ks. Pelczar współpracował z Tomkowiczem na niwie wydawniczej, pożyczał od niego roczniki „Przyjaciela Ludu” czy też prosił o recenzje swych publikacji w „Czasie”. Tomkowicz również interweniował u Pelczara w sprawie wyglądu Grobu Pańskiego w kościele w Jaśliskach. Wymieniali także między sobą grzecznościowo życzenia i zaproszenia na różne inicjatywy. Biskup Pelczar informował o odbywającym się w diecezji II Kongresie Mariańskim, jak również o rozwoju Konferencji św. Wincentego à Paulo – przypuszczać więc można, że Tomkowicz był żywotnie tym zainteresowany.

Ten niewielki, acz różnorodny zbiorek listów pozwala nam spojrzeć na szerokie spektrum działalności Józefa Sebastiana Pelczara na polu konserwacji zabytków, wydawania czasopism czy też rządów w powierzonej sobie diecezji przemyskiej.

³¹ Na temat prac konserwatorskich u franciszkanów zob. W. Bałus, *Sztuka sakralna Krakowa w wieku XIX*, cz. 2: *Matejko i Wyspiański*, Kraków 2007, s. 71–110.

³² J.S. Pelczar, *op. cit.*, s. 50.

³³ O pracach zob. B.M. Gawęcka, *Konserwacja katedry przemyskiej na przełomie XIX i XX wieku*, „Історія релігій в Україні, Науковий щорічник” 2011, nr 2, s. 627–635.

³⁴ List nr 11, 1916; T. Puđocki, *Rola biskupa Józefa Sebastiana Pelczara w życiu kulturalnym Przemysła*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2004, z. 131, s. 141.

³⁵ Ernesto Nathan (1848–1921), włoski polityk żydowskiego pochodzenia, burmistrz Rzymu (1907–1913), mason. Zob. *Nathan Ernesto*, [https://www.treccani.it/enciclopedia/ernesto-nathan_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/ernesto-nathan_(Dizionario-Biografico)) [dostęp: 17.05.2023].

³⁶ O kontrowersjach wokół tych uroczystości zob. L. Tedesco, *Roma 1911 e la disfida dei Cinquantenari*, „Storicamente” 2011, nr 7 (35), s. 1–35.

1.

BN PAU i PAN, sygn. 1990, k. 82

[1883–1886]

Wielmożny Panie Doktorze,

dowiedziałem się, że św. Łukasz³⁷ bardzo się obraził na synów św. Franciszka za zamalowanie kawałka nosa czy brody pozostałej z dawnych fresków. Proszę nie robić z tego „*casus belli*” i nie pisać o tym w pismach publicznych, raz że ów fresk był bez żadnej wartości, a po wtóre że zabielenie go nastąpiło bez wiedzy i woli zacnego bardzo gwardyana x. Zakrzewskiego³⁸.

Proszę też uspokoić innych opiekunów sztuki.

Z głębokim szacunkiem.

Sługa oddany,

x. Pelczar

2.³⁹

BN PAU i PAN, sygn. 1996, k. 149–150

Dnia 18 stycznia 1886

Do Wielmożnego Stanisława Tomkowicza

Mam zaszczyt zakomunikować jednomyślną uchwałę Wydziału Towarzystwa ś. Łukasza⁴⁰ powziętą na posiedzeniu d.[nia] 17 stycznia b.r., mocą której tenże Wydział zamianował W[ielmożnego] Pana honorowym Członkiem Towarzystwa ś. Łukasza, chcąc uczcić znakomite zasługi położone wkoło rozwoju sztuki kościelnej.

x. Józef Pelczar

prezes

x. Ignacy Polkowski⁴¹

sekretarz

³⁷ Chodzi tu o wspomniane wcześniej Towarzystwo św. Łukasza.

³⁸ O. Tomasz Zakrzewski, franciszkanin konwentalny, dwukrotnie gwardian klasztoru oo. franciszkanów w Krakowie w latach: 1874 oraz 1883–1886. Zob. F. Solarz, *Gwardianie i ekonomowie klasztoru krakowskiego*, w: *Sztuka w kręgu krakowskich franciszkanów i klarysek*, red. M. Szyma, M. Walczak, Kraków 2020, s. 102.

³⁹ Na winiecie listu drukowany napis: „Towarzystwo św. Łukasza w Krakowie. Ulica Sławkowska, 24; dom xx. Emerytów przy kościele św. Marka”.

⁴⁰ Zob. przyp. 37.

⁴¹ Ks. Ignacy Polkowski (1833–1888) – historyk, archiwista, bibliograf, duchowny katolicki, członek Akademii Umiejętności w Krakowie, dyrektor Archiwum Kapituły Katedralnej w Krakowie. Zob. R. Bender, *Polkowski Ignacy*, w: PSB, t. 27, 1982, s. 322–324.

3.

BN PAU i PAN, sygn. 1990, k. 72

[1895/1896]

+

Wielmożny Panie Redaktorze

Powołując się na łaskawe Pana obietnice, proszę uprzejmie o pożyczenie kilku roczników „Przyjaciela ludu”⁴²; możeby się dało wziąć stamtąd jakąś powiastkę lub jaki obrazek do „Prawdy”⁴³. A czy W[ielmożny] Pan Redaktor nie zna jakiej książki gdzieby były żarty, dowcipy itp., miscelanea, odpowiednie dla ludu, bo tego nam brak.

Łączę wyrazy wysokiego poważania i szacunku.

Oddany w Chr[ystusie] sługa
x. Pelczar

Na górze listu odręczna uwaga Tomkowicza: „15/1 1896 pożyczyłem 3 pierwsze roczniki”.

4.

BN PAU i PAN, sygn. 1990, k. 71–72v

Kraków, 15 grudnia 1899

+

Wielmożny Panie Redaktorze

Już wiele razy upominałem x. Flisa⁴⁴, aby zwrócił wypożyczone łaskawie roczniki „Przyjaciela ludu”, ostatni raz uczyniłem to we wtorek (12 bm), kiedy byłem w Krakowie. Przyczyną zwłoki – jak teraz się przyznał – była ta okoliczność, że jeden rocznik gdzieś mu się zawieruszył. Obiecał pilnie szukać i zwrócić; proszę tedy mieć cierpliwość i nie ciągnąć go przed sędziego, ani do wójta.

Miło mi przy tej sposobności przesłać Wielm[oznemu] Panu Redaktorowi życzenia świąt i nowego roku wraz z zapewnieniem głębokiego szacunku i wysokiego poważania z jakim pozostaję.

Oddany w Chr[ystusie] sługa
+ Józef Seb[astian] Pelczar

⁴² „Przyjaciel Ludu, czyli Tygodnik Potrzebnych i Pożytecznych Wiadomości” – tygodnik ukazujący się w Lesznie w latach 1834–1849, jedno z pierwszych polskich czasopism ilustrowanych; publikowali w nim m.in. Edward hr. Raczyński, bł. Edmund Bojanowski. Na temat czasopisma zob. „Przyjaciel Ludu” 1834–1849. W 180. rocznicę ukazania się pierwszego numeru, red. J.M. Halec, Leszno 2015.

⁴³ Katolickie czasopismo „Prawda”.

⁴⁴ Ks. Teofil Flis (1862–1920), redaktor i wydawca „Prawdy”, wikariusz katedry wawelskiej w latach 1893–1904.

5.

BN PAU i PAN, sygn. 1990, k. 73–73v

Przemyśl, 6 grudnia 1902

+

Wielmożny Panie Konserwatorze

Ufny w daną mi obietnicę, śmiem prosić, aby Wiel[możny] Pan raczył przybyć 18 grudnia do Przemyśla na kollaudację prac restauracyjnych, dokonanych w katedrze w r[oku] 1901 i 1902, a potem na obiadek w pałacu biskupim. Jeżeli łaska, mógłby W[ielmożny] Pan Konserwator przybyć do Przemyśla we środę wieczór (17/XII), pociągiem błyskawicznym, który wychodzi z Krakowa o 2'49" po poł[udniu], albo we czwartek przed południem (18/XII), pociągiem pospiesznym, który wychodzi z Krakowa o 6'30" rano. Odjazd mógłby nastąpić tegoż dnia pociągiem pospiesznym, który przychodzi do Krakowa o 9'38" wieczór.

Byłbym bardzo szczęśliwy, gdybym mógł powitać w Przemyślu tak ważnego i miłego Gościa.

W każdym razie proszę o łaskawą odpowiedź, a teraz o przyjęcie wyrazów głębokiego szacunku i wysokiego poważania.

Jako oddany w Chr[ystusie] sługa

+ Józef Seb[astian] Pelczar

6.

BN PAU i PAN, sygn. 1990, k. 74–74v

Przemyśl, 10 grudnia 1902

+

Wielmożny Panie Konserwatorze

Cieszę się, że Wiel[możny] Pan Konserwator tak chętnie przyjął moje zaproszenie. Pan hr. Szeptycki⁴⁵ także przyjedzie, a jak mi dziś oświadczył, miło mu będzie radzić razem z tak światłym i zacnym Kolegą. Ponieważ kolaudacja odbędzie się 18 grudnia (w przyszły czwartek) o godzinie 12:30, przeto najdogodniej będzie, jeżeli W[ielmożny] Pan Konserwator wyjedzie z Krakowa tegoż dnia pociągiem pospiesznym, który wychodzi z Krakowa o pół do siódmej rano. Po przybyciu do Przemyśla proszę zaczekać chwilę w poczekalni I klasy, aż wróci mój kapelan⁴⁶

⁴⁵ Jan Kanty hr. Szeptycki (1836–1912), ziemianin, szambelan austriacki, poseł do Rady Państwa (1870–1873), od 1895 r. konserwator zabytków na obwód sanocki. Zob. M. Nowak, S. Stępień, *Szeptycki Jan Kanty Remigiusz (1836–1912)*, w: PSB, t. 48, 2012, s. 236–237.

⁴⁶ Ks. Teofil Chciuk (1875–1936) – w latach 1901–1906 kapelan bpa J. Pelczara, wykładowca historii Kościoła w seminarium duchownym w Przemyślu, kanonik kapituły przemyskiej, kanclerz kurii przemyskiej. Zob. J. Wołczański, *Korespondencja ks. dr. Jana Kwolka z ks. prof. Janem Fijałkiem za lata 1919–1936*, „Rocznik Przemyski. Historia” 2021, t. 57, z. 1, s. 327, przyp. 158; Archiwum Archidiecezjalne ob. łac. w Przemyślu, b. sygn., Tabela służbowa ks. Teofila Chciuka.

z powozem po odwiezieniu hr. Szeptyckiego, który o kwadrans prędzej przyjedzie.

Tymczasem proszę przyjąć wyrazy głębokiego szacunku i wysokiego poważania.

Oddany w Chr[ystusie] sługa
+ Józef Seb[astian] Pelczar

7.

BN PAU i PAN, sygn. 1990, k. 75–75v

Przemysł, 10 kwietnia 1907

+

Wielmożny Panie

Otrzymałszy list Wielm[oznego] Pana, odniosłem się do proboszcza w Jaśliskach⁴⁷ i zażądałem od niego wyjaśnienia. Odpowiedział mi, że rzeczywiście usunął Kongregację chłopców od asystencji przy grobie wielkopiątkowym, a to z powodu nadużyć, jakich się w kościele dopuszczali.

W lecie wglądnę osobiście w tę sprawę, a tymczasem proszę przyjąć wyrazy głębokiego szacunku i poważania.

Oddany w Chr[ystusie] sługa
+ Józef Seb[astian] Pelczar

8.

BN PAU i PAN, sygn. 1990, k. 76–76v

Przemysł, 12 marca 1911

+

Wielmożny Panie Konserwatorze

Wyczytałem w „Czasie”⁴⁸, że Wielmożny Pan, jako też p. prof. Morawski⁴⁹, p. prof. Mycielski⁵⁰ i inni, zamierzają posłać dzieła sztuki na wystawę w Rzymie. Chyba to jakaś pomyłka. Bo przecież wszyscy wiedzą, że tę wystawę urządza

⁴⁷ Ks. Jan Moszkowicz (1873–1923), pleban w Jaśliskach w latach 1904–1923; *Elenchus Cleri Dioeceseos Rit. Lat. Premisliensis pro Anno Domini 1924*, Premislae 1924, s. 120.

⁴⁸ „Czas” – dziennik o profilu konserwatywnym wydawany w Krakowie w latach 1848–1934, później przeniesiony do Warszawy, gdzie był drukowany do 1939 r.

⁴⁹ Kazimierz Morawski (1852–1925), filolog klasyczny, historyk, w latach 1890–1917 prezes I Wydziału Akademii Umiejętności w Krakowie, a w latach 1918–1925 prezes Polskiej Akademii Umiejętności, kandydat na Prezydenta RP w 1922 r. Zob. M. Plezia, *Morawski (Dzierżykraj-Morawski) Kazimierz*, w: PSB, t. 21, 1976, s. 730–733.

⁵⁰ Jerzy Mycielski (1856–1928), historyk sztuki, profesor UJ, kolekcjoner sztuki. Zob. A. Bochnak, *Mycielski Jerzy*, w: PSB, t. 22, 1977, s. 332–335.

Nathan⁵¹, zaciekle wróg Kościoła i Stolicy św[iętej], i to w tym celu, by Ojcu św[iętemu]⁵² dokuczyć. Toż samo sumienie katolickie wymaga, aby w niej żadnego nie brać udziału. Katolicy francuscy uchwalili nawet nie jeździć tego roku do Rzymu, a katolicy polscy mieliżby pomagać Nathanowi? Byłaby to obraza Ojca św[iętego] i zdrada zasad katolickich.

Proszę temu stanowczo zapobiec, a teraz przyjąć ode mnie wyrazy wysokiego poważania.

Oddany w Chr[ystusie] sługa
+ Józef Seb[astian] Pelczar

9.

BN PAU i PAN, sygn. 1990, k. 78

Jaśliska⁵³, 8 sier[pnia] 1911

+

Wielmożny Panie Prezesie

Byłoby mi bardzo miłym, gdyby W[ielmożny] Pan Prezes mógł przybyć na Kongres⁵⁴, skoro atoli mnie sprawy weszły w drogę i muszę zrezygnować z tej pociechy. Może za to W[ielmożny] Pan Prezes przyczyni się do urządzenia następnego Kongresu w Krakowie.

Tymczasem życząc szczęśliwej podróży (ale nie przynajmniej na Sybir), zostaję z głębokim szacunkiem i poważaniem.

Oddany w Chr[ystusie] sługa
+ Józef Seb[astian] Pelczar

10.

BN PAU i PAN, sygn. 1990, k. 79

Jaśliska, 20 lipca 1914

+

Wielce Zasłużonemu i Czcigodnemu Panu Prezesowi serdeczne składam podziękę za łaskawe życzenia złożone mi także od Zarządu Internatu, którego niegdyś

⁵¹ Zob. przyp. 35.

⁵² Pius X, właśc. Giuseppe Sarto (1835–1914), papież w latach 1903–1914, kanonizowany w 1954 r. J.N.D. Kelly, *Encyklopedia papieży*, tłum. T. Szafranski, Warszawa 1997, s. 438–441.

⁵³ Jaśliska – wieś w woj. podkarpackim, dawniej miejsce wypoczynku biskupów przemyskich.

⁵⁴ Chodzi o II Kongres Mariański, który odbył się w Przemyślu w dniach 26–28 VIII 1911 r. Zob. *Księga Pamiątkowa Drugiego Kongresu Mariańskiego Polskiego i zarazem wiecu katolickich stowarzyszeń polskich odbytego w Przemyślu w dniach 26, 27, i 28 sierpnia 1911*, Przemyśl 1912.

byłem członkiem, a proszę przyjąć wzajem ode mnie wyrazy głębokiej czci i błogosławieństwa biskupa – jubilata.

Oddany w Chr[ystusie] sługa
+ Józef Sebastyan Pelczar

11.

BN PAU i PAN, sygn. 1990, k. 81

Przemyśl, 4 marca 1916

+
Wielmożny Panie

Wznieśliśmy podanie do Grona Konserwatorów⁵⁵, by ratowało miedziany i cenny, jako zabytek sztuki, dach naszej Katedry; otóż proszę wobec rządu gorąco poprzeć tę prośbę.

Przed paru miesiącami W[ielmożny] Pan Konserwator raczył mi przyrzec, że napisze coś do „Czasu” o najnowszych moich dziełkach, wydanych w czasie wojny: p.t. „Wezwanie do pracy nad duchowym odrodzeniem się narodu polskiego”⁵⁶ – „Pius IX i Polska”⁵⁷ – „Zarys dziejów miłosierdzia w Kościele katolickim”⁵⁸. Proszę atoli z tym się wstrzymać, aż wydrukują trzecie powiększone wydanie pierwszego z tych dziełek, w którym myśli moje jaśniej i obszerniej wyluszczyć.

Miło mi załączyć wyrazy głębokiego szacunku i poważania.

Oddany w Chr[ystusie] sługa
+ Józef Seb[astian] Pelczar

---

⁵⁵ Grono Konserwatorów Galicji Zachodniej – z siedzibą w Krakowie. Jedno z dwóch stowarzyszeń konserwatorów i korespondentów wiedeńskiej Cesarsko-Królewskiej Komisji Centralnej dla Badania i Konserwacji Zabytków Sztuki i Pomników Historycznych. Działo w latach 1888–1923 (od 1917 do 1923 r. jako Krajowe Grono Konserwatorskie). Jego przewodniczącymi byli kolejno: Józef Łepkowski, Marian Sokołowski i Stanisław Tomkowicz. Za swój cel postawiło sobie rozpoczęcie na szeroką skalę prac związanych z ratowaniem zabytków ruchomych i nieruchomych, znajdujących się zarówno w Krakowie, jak i w miasteczkach i wsiach Galicji. Zajmowało się inwentaryzowaniem zabytków na terenie Galicji Zachodniej, inicjatywami konserwatorskimi, ekspertyzami i opiniami, formułowaniem wytycznych konserwatorskich, projektowaniem odnowy zabytków oraz nadzorem nad ich realizacją, sprawozdaniami i informacjami konserwatorskimi. Zob. Ł. Sobol, *Zarys głównych kierunków działań Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej z lat 1888–1905*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2008, nr 24, s. 95–102.

⁵⁶ W roku 1915 w Krakowie ukazało się pierwsze i drugie wydanie książki, w roku 1916 wyd. 3, w 1917 w Przemyślu wyd. 4, natomiast wyd. 5 z nowym oprac. stylistyczno-gramatycznym tekstu na podst. wyd. 4 ukazało się w roku 2006 w Rzeszowie.

⁵⁷ Książka wydana w 1914 r. w Miejscu Piastowym.

⁵⁸ Książka wydana w 1916 r. w Krakowie.

12.

BN PAU i PAN, sygn. 1990, k. 84

[1900–1924]⁵⁹

Przesyłam z wyrazami głębokiego szacunku serdeczną podziękę za przesłane łaskawe życzenia i donosi, że zaprowadzenie Towarzystwa im. Winc[entego] à Paulo⁶⁰ w dyecezyi przemyskiej bardzo mnie żywo obchodzi a może, Bóg da, niezadługo nastąpi.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Archidiecezjalne ob. łac. w Przemyślu, b. sygn., Tabela służbowa ks. Teofila Chciuka.

Źródła drukowane:

- Elenchus Cleri Dioeceseos Rit. Lat. Premisliensis pro Anno Domini 1924*, Premisliae 1924.
- Księga Pamiątkowa Drugiego Kongresu Mariańskiego Polskiego i zarazem wiecu katolickich stowarzyszeń polskich odbytego w Przemyślu w dniach 26, 27, i 28 sierpnia 1911*, Przemyśl 1912.
- Listy biskupa Józefa Sebastiana Pelczara do arcybiskupa Józefa Bilczewskiego z lat 1898–1923*, oprac. J. Wołczański, w: *Święty Józef Sebastian Pelczar (1842–1924). Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego i biskup przemyski*, red. A. Kubiś, Kraków 2005, s. 207–358.
- Listy do osób duchownych*, oprac. M. Kras, „Nasza Przeszołość” 1968, nr 29, s. 130–210.
- Listy do osób świeckich*, oprac. M. Kras, „Nasza Przeszołość” 1968, nr 29, s. 118–128.
- J.S. Pelczar, *Mój życiorys*, w: *Święty Józef Sebastian Pelczar (1842–1924). Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego i biskup przemyski*, red. A. Kubiś, Kraków 2005, s. 25–204.
- A. Preissner, *Korespondencja Stanisława Tomkowicza. Materiały do katalogu rękopisów Biblioteki PAN w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1957, nr 3, s. 347–382.
- J. Wołczański, *Korespondencja ks. dr. Jana Kwołka z ks. prof. Janem Fijałkiem za lata 1919–1936*, „Rocznik Przemyski. Historia” 2021, t. 57, z. 1, s. 289–420.

Opracowania:

- W. Bałus, *Sztuka sakralna Krakowa w wieku XIX*, cz. 2: *Matejko i Wyspiański*, Kraków 2007, s. 71–110.
- R. Bender, *Polkowski Ignacy*, w: PSB, t. 27, 1982, s. 322–324.
- A. Bochnak, *Mycielski Jerzy*, w: PSB, t. 22, 1977, s. 332–335.
- A. Gaczoł, *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, Poznań 2006, s. 268–270.
- B.M. Gawęcka, *Konserwacja katedry przemyskiej na przełomie XIX i XX wieku*, „Історія релігій в Україні, Науковий щорічник” 2011, nr 2, s. 627–635.
- K.M. Kasperkiewicz, *Józef Sebastian Pelczar*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2008, kol. 159–160.

⁵⁹ List na bilecie wizytowym z zadrukiem: „Biskup Józef Sebastyan Pelczar”.

⁶⁰ Towarzystwo im św. Wincentego à Paulo – charytatywna organizacja świeckich katolików, popularna w XIX w. Zob. J. Sydor, *Towarzystwo Św. Wincentego à Paulo. Sto pięćdziesiąta rocznica założenia pierwszej Konferencji męskiej w Poznaniu*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2000, nr 11–12, s. 55–60.

- K.M. Kasperkiewicz, *Proces beatyfikacyjny i kanonizacyjny biskupa Józefa Sebastiana Pelczara, w: Święty Józef Sebastian Pelczar (1842–1924). Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego i biskup przemyski*, red. A. Kubiś, Kraków 2005, s. 393–402.
- Katalog rękopisów. Sygnatury 1181–2148*, oprac. Z. Jabłoński, A. Preissner, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962.
- J.N.D. Kelly, *Encyklopedia papieży*, tłum. T. Szafranski, Warszawa 1997, s. 438–441.
- M. Kras, *Rys biograficzny ks. bpa Józefa Sebastiana Pelczara*, „Nasza Przeszłość” 1968, nr 29, s. 16–19.
- T. Łopatkiewicz, *Tomkowicz Stanisław (1850–1933)*, w: *Słownik biograficzny twórców oświaty i kultury XIX i XX wieku Polski Południowo-Wschodniej*, red. A. Meissner, K. Szmyd, Rzeszów 2011, s. 430–432.
- W. Mleczek, *Listy św. Józefa Sebastiana Pelczara w rzymskim archiwum zmartwychwstańców*, „Zeszyty Historyczno-Teologiczne” 2013, nr 19, s. 133–152.
- M. Nowak, S. Stępień, *Szeptycki Jan Kanty Remigiusz (1836–1912)*, w: PSB, t. 48, 2012, s. 236–237.
- U. Perkowska, *Działalność uniwersytecka ks. Józefa Sebastiana Pelczara w Krakowie*, w: *Święty Józef Sebastian Pelczar (1842–1924). Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego i biskup przemyski*, red. A. Kubiś, Kraków 2005, s. 477–490.
- M. Plezia, *Morawski (Dzierżykraj-Morawski) Kazimierz*, w: PSB, t. 21, 1976, s. 730–733.
- „Przyjaciel Ludu” 1834–1849. *W 180. rocznicę ukazania się pierwszego numeru*, red. J.M. Halec, Leszno 2015.
- T. Pudłocki, *Rola biskupa Józefa Sebastiana Pelczara w życiu kulturalnym Przemysła*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2004, z. 131, s. 137–154.
- M. Rożek, *Stanisław Tomkowicz (1850–1933)*, w: *Ludzie, którzy umiłowali Kraków. Założyciele Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa*, red. W. Bienkowski, Kraków 1997, s. 191–197.
- Rys biograficzny ks. bpa Józefa Sebastiana Pelczara*, oprac. M. Kras, „Nasza Przeszłość” 29, 1968, s. 16–19.
- L. Sobol, *Zarys głównych kierunków działań Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej z lat 1888–1905*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2008, nr 24, s. 95–102.
- F. Solarz, *Gwardianie i ekonomowie klasztoru krakowskiego*, w: *Sztuka w kręgu krakowskich franciszkanów i klarysek*, red. M. Szymba, M. Walczak, Kraków 2020, s. 91–108.
- J. Sydor, *Towarzystwo Św. Wincentego à Paulo. Sto pięćdziesiąta rocznica założenia pierwszej Konferencji męskiej w Poznaniu*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2000, nr 11–12, s. 55–60.
- T. Śliwa, *Arcybiskupi i biskupi przemyscy. Słownik biograficzny*, Przemysł–Rzeszów 2021, s. 212–225.
- T. Śliwa, *Pelczar Józef Sebastian*, w: PSB, t. 25, 1980, s. 547–550.
- L. Tedesco, *Roma 1911 e la disfida dei Cinquantenari*, „Storicamente” 2011, nr 7 (35), s. 1–35.
- J. Wolańska, *Towarzystwo Świętego Łukasza w Krakowie i „Przyjaciel Sztuki Kościelnej”*, w: W. Bałus, E. Mikołajska, J. Urban, J. Wolańska, *Sztuka sakralna Krakowa w wieku XIX*, cz. 1, Kraków 2004, s. 39–87.
- H.E. Wyczawski., *Józef Sebastian Pelczar*, w: *Polski słownik teologów katolickich*, Warszawa 1982, s. 335–346.

Netografia:

[https://www.treccani.it/enciclopedia/ernesto-nathan_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/ernesto-nathan_(Dizionario-Biografico))